

Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Güz 2025 / 2: 23-39.

Maytrisimit'te Duygu Fiilleri ile Kurulan İkilemeler*

Aleyna BOZKURT**

Öz: İnsan, hayatı boyunca çevresiyle etkileşim içindedir. Çevreden gelen, duyu algıları sayesinde algıladığı uyarıcılara iç dünyasında bir tepki geliştirir, bunu duygu kelimesi ile karşılamak mümkündür. İnsanı davranışa, bir tepki vermeye iten şey çoğunlukla duygulardır; kişiliğin ve davranışların şekillenmesinde büyük role sahiptirler. Duygular, dil bağlamında incelendiğinde duyguları ifade eden fiillerin mental sürecin çıktı basamağında yer aldığı ve duyguların isim ya da fiil olmak üzere dil bilgisel karşılıkları olduğu görülmektedir. Dram özelliği gösteren ilk eser olan ve bu özelliği sayesinde bolca fiil barındıran, Uygurlar için oldukça önemli yere sahip olan Maytrisimit başta olmak üzere Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde, Maniheizm ve Budizmle birlikte yabancı dillerin etkisi artmış, özellikle dini metinlerde alıntı sözcükleri açıklamak için ikileme kullanımı çoğalmıştır. Bu çalışmada, Maytrisimit adlı eserdeki duygu fiilleri ile kurulan ikilemeler tespit edilip incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Maytrisimit, Mental Fiiller, Duygular, Duygu Fiilleri, İkileme.

Reduplications Established with Emotion Verbs in Maytrisimit

Abstract: A person interacts with his environment throughout his life. He develops a reaction in his inner world to stimuli coming from the environment, which he perceives through his senses, this reaction can be described by the word "emotion". Emotions are what often drive human beings to act or to react; they play a major role in shaping personality and behavior. When emotions are examined in the context of language, it is seen that verbs expressing emotions are located at the output stage of the mental process and emotions have grammatical counterparts in the form of nouns or verbs. In the works from the Old Uygur Turkic period -especially Maytrisimit, which is the first work to display dramatic features and therefore has a lot of verbs, which has a very important place for Uyghurs- the influence of foreign languages has increased along with Manichaeism and Buddhism, and the use of reduplications to explain loanwords has increased, especially in religious texts. In this study, the reduplications formed with emotion verbs in the work Maytrisimit will be identified and analyzed.

Keywords: Maytrisimit, Mental Verbs, Emotions, Emotion Verbs, Reduplicaiton.

* Bu makale, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırlanan "Maytrisimit'te Duygu Fiilleri" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bilim Uzmanı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir (Türkiye). E-posta: aleynaaa9957@gmail.com/ ORCID ID: 0000-0003-3831-7305.

1. Giriş

İnsan, çevreden gelen, duyu algıları sayesinde algıladığı uyarıcılara iç dünyasında bir tepki geliştirir. Bu tepkiyi “Belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim; kalp” (TDK, 2011) olarak tanımlanan duyu kelimesi ile karşılamak mümkündür. İnsanın olduğu her yerde duygular da vardır. Gerek hayatta kalmasına gerek çevresiyle uyum sağlamasına yardımcı olan şey duygulardır.

Bu duyguların neler olduğuna dair pek çok görüş söz konusudur. Ama çoğu araştırmacının bulunduğu ortak nokta insanın sekiz temel duygusu olduğudur. Bu sekiz duyguyu, duygular ve duyguları sınıflandırma ile ilgili önemli çalışmalardan birine sahip olan Plutchik (1980) şöyle açıklamıştır: korku, sevinç/neşe, öfke/kızgınlık, üzüntü/hüzün, tiksinti/iğrenme, umut/beklenti, kabul etme/edilme, hayret/şaşkınlık/sürpriz.

Duygular, dil bağlamında incelendiğinde duyguları ifade eden fiillerin; duyu organlarımızdan gelen uyarıcıların kişinin beynine ulaştığı *girdi*, kişinin algıladığı *girdinin* beyinde anlamlandırılıp ve yorumlandığı *işlem* ve algılanan durumun tepki ya da dilsel anlatım yoluyla ifade edildiği *çıktı* olmak üzere üç basamaktan oluşan mental sürecin *çıktı* basamağında yer aldığı söylenebilir (Hirik, 2018: 32-39). Zihinde gerçekleşen ve duyguya dönüşen hislerin ifade ettiği hareketler duyu fiilleri olarak adlandırılabilir (Hirik, 2018: 64).

Uygurlara ait dinî bir eser olan Maytrısimit, dram özelliği gösteren ilk eser olması ve Uygurların siyaset, kültür, yaşam tarzı bakımından adım adım nasıl geliştiğini göstermesi açısından oldukça önemli yere sahiptir.

İkileme; anlatımı pekiştirmek, zenginleştirmek, anlatılmak isteneni daha etkili bir biçimde ifade etmek adına kullanılan sözcük grubudur. Türkçenin her döneminde, her lehçesinde, özellikle Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde, Maniheizm ve Budizmle birlikte yabancı dillerin etkisinin artmasıyla alıntı sözcükleri açıklamak için daha sık kullanılır hâle gelmiştir. İncelenecek olan eserde de duyu fiilleri ile kurulan birçok ikileme tespit edilmiştir.

1.1. Maytrısimit

Çalışmanın konusu olan Maytrısimit, Uygur Türkçesi Dönemi’nde Budist çevreye ait, dönemin önemli ve dikkat çekici eserlerinden biridir. Maytrısimit hakkında, çalışmamıza ışık tutacak olan kaynak niteliğindeki çalışma Ş. Tekin’e aittir (Uygurca Metinler II. Maitrisimit, Ankara, 1976). Eserin konusunu Tekin (2019: 35), şöyle özetler: “Dinî sevap kazanmak için birkaç zengin mümin Maytrısimit’i istinsah ettirmişler ve böylece Maytrı ile buluşarak onun vaazlarını dinleme fırsatı bulacaklarını ümit etmişlerdir.” Maitreya, Müslüman ve Hristiyan dünyasındaki “Mehdi” kavramına paralel bir biçimde istikbalde gökten yere inip insanları nirvanaya ulaştıracak olan bir Burkan, Burkan ise Budizm’de beden isteklerini yenerek tanrısal bilgiye ulaşan ermiştir ve tam ve aşılamaz aydınlanmaya ulaşmış ve dünyevî acılardan tamamıyla kurtulmuş insanı ifade eder (Bakırcı, 2018: 10-11). Eserde Maitreya Burkan’ın hayatı anlatılır.

9.yüzyılda Uygurlar yerleşik hayata iyice alışınca Burkancılık ile daha çok ilgilenmeye başlamışlardır. Maytrısimit, Burkancılığın Hınayâna mezhebine aittir ve bu mezhebe ait oldukça az sayıdaki eserden biridir. Maytrısimit’in aslı Toharcadır,

Toharcası *Nataka* (temsil) olarak da adlandırılmış ve sahnelere bölünmüştür ancak bu Uygurcasında uygulanmamıştır. Uygurca eserde metin bölümlere (ülüş) ayrılmıştır, biri secde (yükünç, ön söz) olmak üzere 28 bölüm vardır. Her üleş “bu hâdiseyi falan yerde tasavvur etmek lâzım” sözleriyle başlar ve bu, eserin bir dram özelliği taşıdığının bir göstergesidir. Ayrıca metinde her bölümün başında olayların geçtiği yerlere dair bilgilerin yani dekorun yer alması, bazı bölümlerde sırası gelince sahnede görünen ya da konuşan çeşitli kişilerin isimlerinin geçmesi, alışlagelmiş tiyatro metinlerinde kişilerin konuşmaları sırasında yapacakları jest ve mimiklerin parantez içinde verilmesi tekniğine Maytrisimit’te de rastlanması onun bir dram eseri olduğunu gösteren diğer özelliklerdir (Bakırcı, 2018). Metnin bazı yerlerinden ve eklerindeki kayıtlardan hareketle Maytrisimit’in yeni yılda veya ayın ilk gününde düzenlenen dinî bayramda, musiki eşliğinde rahiplerin, eserde geçen türlü kişileri temsilen metni okudukları veya pandomima ile bir piyes biçiminde temsil ettikleri düşünülmektedir (Tekin, 1976: 33-35).

1.2. Duygu ve Duygu Fiilleri

Türkçe Sözlük’te (2011: 729) “belirli nesne, olay veya kişilerin bireyin iç dünyasında uyandırdığı izlenim, nesneleri veya olayları ahlaki ve estetik yönden değerlendirme yeteneği, kişinin kendine özgü bir ruhsal hareketi veya hareketliliği, duyularla algılama, önsezi” olarak tanımlanan duygu, birçok araştırmacı tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin; Plutchik (1980), duyguyu “insanları ve hayvanları uyum ve denge sağlayıcı davranışlara sürükleyen iç faktörler” şeklinde, Goleman (2012) “bir his ve bu hisse özgü belirli düşünceler, psikolojik ve biyolojik hâller ve bir dizi hareket eğilimi” şeklinde; Morgan (1991) ise “davranışsal olarak derin uykudan yüksek gerilime kadar değişebilen uyarılmışlık hâli, fiziksel olarak ölçülebilen fizyolojik veya bedensel bir durum, bir yaşantı veya bir hisse ilişkin farkındalık, kişiyi yönlendiren veya kaçındıran bir kuvvet” şeklinde tanımlamaktadır. Duyguların sınıflandırılması da farklılık gösteren noktalardan biridir ancak çoğu araştırmacıyı ortak noktada buluşturan sekiz adet temel olarak adlandırılacak duygu bulunmaktadır: korku, sevinç / neşe, öfke / kızgınlık, üzüntü / hüzn, tiksinti / iğrenme, umut / beklenti, kabul etme / edilme, hayret / şaşkınlık / sürpriz.

Duygular gözlemlenebilir ya da gözlemlenemez nitelikte olsalar da duyguların isim ya da fiil olmak üzere dil bilgisel karşılıkları bulunmaktadır, bunlar duygu fiilleri olarak adlandırılabilir. Bu fiiller mental sürecin duyu organlarıyla algılanan durumun tepki ya da dilsel anlatım yoluyla ifade edildiği *çıkı* basamağında yer almaktadır (Hirik, 2018: 32-39).

Levin (1993: 188-193), yaptığı fiil sınıflandırmasında duygularla ilgili fiilleri “psikolojik (durum) fiilleri” başlığı altında ele alarak duygu fiillerini dört alt gruba ayırmıştır:

1. **Hayranlık fiilleri:** Beğenmek, sevmek gibi fiiller, bir deneyimciye sahip olan geçişli fiillerdir.
2. **Eğlendirme fiilleri:** Psikolojik veya duygusal durumda bir değişikliğin ortaya çıkmasını esas alan fiillerdir. Sevindirmek, rahatlatmak gibi fiillerin kullanıldığı cümlelerde nesne, söz konusu duygunun deneyimleyicisidir ve bu fiiller de geçişli fiillerdir.

3. **Cazibe fiilleri:** Sinirlendirmek, ızdırap vermek gibi geçişsiz fiillerden oluşur.

4. **Şaşkınlık fiilleri:** Yorulmak, üzülmek gibi geçişsiz fiillerden oluşur.

Şirin-User (2009, 351-354), yazıtlardaki fiiller üzerine yaptığı incelemede “duygu fiilleri” başlığına yer vermiştir. *Basın-* (çekinmek, baskı altında olduğunu hissetmek), *buñad-* (sıkılmak), *bunsuz bolmak* (sıkıntısız olmak), *kız-* (kızmak), *kork-* (korkmak), *ögir-* (sevinmek), *ögün-* (övmek), *ökün-* (pişman olmak), *öl-* (çok sıkıntı veya acı çekmek), *sakın-* (endişelenmek), gibi fiilleri duygu fiilleri olarak değerlendirmiştir.

Şahin, Eski Türkçedeki duygu fiillerini şu şekilde sınıflandırmıştır (2012: 240-356):

1. Sevgi İfade Eden Duygu Fiilleri: *amra-*, *amraş-* vb.
2. Nefret ve Öfke İfade Eden Duygu Fiilleri: *akla-*, *irin-/yirin-* vb.
3. Korkma, Ürkme İfade Eden Duygu Fiilleri: *ayın-*, *bälinglä-* vb.
4. Kaygı, Endişe, Telaş, Meraklanma İfade Eden Duygu Fiilleri: *diriğ ye-*, *puşurkan-* vb.
5. Utanma, Çekinme İfade Eden Duygu Fiilleri: *äymän-*, *keygire-* vb.
6. Üzüntü İfade Eden Duygu Fiilleri: *ämğän-*, *buñad-* vb.
7. Mutluluk İfade Eden Duygu Fiilleri: *ögir-*, *sebin-* vb.
8. Şaşırma ve Hayranlık İfade Eden Duygu Fiilleri: *adın-*, *muñad-* vb.
9. Pişmanlık İfade Eden Duygu Fiilleri: *ökün-*, *ertin-* vb.
10. Bağışlama İfade Eden Duygu Fiilleri: *açın-*, *bağışla-* vb.
11. Kötü Niyet İfade Eden Duygu Fiilleri: *künile-*, *öçeş-* vb.
12. Şüphe İfade Eden Duygu Fiilleri: *siz-*, *sezin-* vb.

İlter (2019: 17), duygu fiillerini sınıflandırırken daha önce de bahsedilen, araştırmacıların ortak noktada buluştukları sekiz temel duyguyu (öfke, keder, korku, sevinç, sevgi, şaşkınlık, tiksinti, utanç) esas almıştır. Bu temel duyguları “birincil” duygular olarak, temel duyguların dışında kalan duyguları ise “ikincil” olarak adlandırmıştır. Sınıflandırması şu şekildedir:

1. Birincil (Temel) Duygu Fiilleri

- Kızgınlık, Öfke İfade Eden Duygu Fiilleri
- Üzüntü, Pişmanlık İfade Eden Duygu Fiilleri
- Korku İfade Eden Duygu Fiilleri
- Zevk, Mutluluk, Sevinç İfade Eden Duygu Fiilleri
- Sevgi İfade Eden Duygu Fiilleri
- Şaşkınlık İfade Eden Duygu Fiilleri
- Tiksınme, Beğenmeme İfade Eden Duygu Fiilleri
- Utanç İfade Eden Duygu Fiilleri

2. İkincil Duygu Fiilleri

- Affetme, Merhamet Etme, Acıma İfade Eden Duygu Fiilleri

- Arzu, İstek İfade Eden Duygu Fiilleri
- Kaygı İfade Eden Duygu Fiilleri
- Kıskançlık, Haset İfade Eden Duygu Fiilleri
- Huzur, Sakinlik, Rahatlama İfade Eden Duygu Fiilleri
- Sıkılma, Yorulma, Tükenme İfade Eden Duygu Fiilleri

Dinî bir eser olan Maytrisimit, çoğu duyguyu içinde barındırır. Örneğin eserde cehennemliklerin hâlini gören cemaat, pişmanlık duymaktadır. En çok korkulan şey cehennemlik olmaktır. Tanrı sevgisi çok fazla işlenmiştir. Affetmek yüce bir değer olarak görülmüş ve affetme duygusu, merhamet ve acıma duyguları ile birlikte genellikle Tanrı’yla ilişkilendirilmiştir. En büyük arzu affedilmek ve Nirvana’ya ulaşmaktır. Eserde özellikle iyi amellerin arttırılmasının üzerinde durulmuştur, böylece hem iyilik yapan hem iyilik gören hem de Tanrı Burkan sevinir, karşılığı da cehennemden kurtulmak olur ki bu en büyük mutluluktur.

Çalışmamızda duyguları ifade eden fiilleri tespit edebilmek için Bozkurt’un (2024), Maytrisimit’te Duygu Fiilleri adlı çalışmasından yararlanılmıştır. Bozkurt, çalışmasında Maytrisimit’te kullanılan 69 duygu fiili tespit etmiştir. Bu fiiller şunlardır: kızgınlık/öfke ifade edenler *bulgan-*, *örlet-*, *örlüş-*, *övkele-*, *terkişlen-*; üzüntü/pişmanlık ifade edenler *ıgla-*, *yıgla-*, *ökün-*, *sıkta-*, *ulı-*, *ulın-*; korku ifade edenler *ayın-*, *ayman-*, *belinglet-*, *bez-*, *kork-*, *korkıt-*, *ürkit-*; zeyk, mutluluk, sevinç ifade edenler *sevin-*, *sevintür-*, *kutad-*, *kutgur-*, *kül-*, *külçir-*, *mengile-*, *ögir-*, *ögirtir-*; sevgi ifade edenler *amra-*, *amran-*, *sev-*; şaşkınlık ifade edenler *adın-*, *munğad-*, *munğadur-*; tikslenme ifade edenler *akla-*, *irit-*, *mün-*, *müne-*, *yir-yiringü-*; utanma ifade edenler *agırla-*, *aşa-*, *aya-*, *tapın-*, *tegin-*, *tutyak-*, *udun-*, *yincür-*; affetme ifade edenler *boşu-*, *boşun-*, *kşanti-*, *kü-*, *küzed-*; arzu ifade edenler *azlan-*, *kol-*, *küse-*, *ötün-*, *tile-*, *yalvar-*; kıskançlık/haset ifade edenler *kıvrıkan-*, *öçeş-*; huzur ifade edenler *amurtgur-*, *amrıl-*; sıkılma, yorulma, tükenme ifade edenler *arta-*, *emgen-*, *emget-*, *iy-*, *osuş-*, *tod-* (2024: 86-89).

İkileme, TDK Türkçe Sözlük’te şöyle tanımlanmıştır: “Bıçım veya anlamca birbirleriyle ilgisi bulunan aynı, yakın veya zıt anlamlı kelimelerin art arda getirilmesiyle oluşturulan kelime grubu: aşağı yukarı, birer birer, delik deşik, hısım akraba, irili ufaklı, kaba saba, koşa koşa, köşe bucak, yavaş yavaş vb.”. Yani anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin aktarım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek ve zenginleştirmek gibi amaçlarla aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya eş, yakın yahut zıt anlamlı ya da sesleri birbirine benzeyen iki veya daha fazla sözcüğün kullanılması olarak açıklanabilir (Karaman, 2022: 15-22). İkilemeler, özellikle Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde, Maniheizm ve Budizmle birlikte yabancı dillerin etkisinin artmasıyla çoğunlukla Maytrisimit gibi dinî metinlerde alıntı sözcükleri açıklamak için çok fazla kullanılmıştır (Keskin, 2021: 154).

2. Maytrisimit’te Duygu Fiilleri ile Kurulan İkilemeler

2.1. *aya- ağırla-* “hürmet göstermek”

Clauson (1972: 267), *aya-* fiilinin “tedavi etmek (insan)”; “onur, namus; korumak, dikkatlice bakmak”; “birisine şefkat duymak, vakit harcamak ya da bir şeyi geri çekmek” şeklinde oldukça çeşitli anlamlarda kullanıldığını belirtir. *ağırla-* fiilinin kökünün ise *agır* “hürmet, saygınlık, saygı” olduğu görüşündedir (Clauson, 1972: 94).

Her iki fiil de İlter (2019: 170) tarafından ikincil olarak değerlendirilen “utanma” duygusunu ifade eden fiillerdir. İlter (2019: 170), özellikle eski dönemlerde yaşayan insanların, saygı duydukları kişiden utanıp, çekindikleri; iyilik karşısında kendilerini mahcup hissedip, utandıkları göz önünde bulundurulduğunda “saygı” duygusunun “utanma” ile ilişkili olduğu görüşünü savunmaktadır. İki fiil de “hürmet etmek, saygı göstermek” anlamı taşımaktadır. Eski Türkçe’de İkilemeler üzerine çalışma yapan Karaman (2022: 88) da aynı anlama gelen bu iki fiilin eski Uygur metinlerinde *aya-agır-la*- “hürmet göstermek” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

... *boz bay tirek yirleg birle töpümüzni yirke tegürüp kop ajuntakı etüzin ayayu
agır layu yinçürü yükünü teginür biz*

“Boz Bay Tirek, Yidleg ile başımızı yere koyup bütün âlemlerdeki vücutları ile hürmet ederek biz âciz kullar secde ederiz.” (Maytr. 5/60)

2.2. bez- titre- “titremek ve sallanmak”

bez- fiili Maytrisimit’te görülmektedir. Fiil, metinde “korkudan titremek” anlamıyla kullanılmaktadır. *bez-* fiili de *titre-* fiili de İlter (2019: 94) tarafından birincil olarak değerlendirilen “korku” duygusunu ifade etmektedir. Tekin (1980: 48) aynı duyguyu ifade eden bu iki fiilin eski Uygur metinlerinde *bez- titre-* “titremek ve sallanmak” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

*anıñ ara bir kuşlagu kuşka kovıtmış kögürçgün muñka tarkka tegip şariputri
arhantnıñ köligesiñe sıkıntı inçe ök korkınçı sönmedi bezer titreyür erti*

“...bu arada bir yırtıcı kuş tarafından takip edilen bir güvercin yorgun ve bitkin bir hâlde Şariputranın gölgesine sığındı, fakat korkusu geçmedi, titreyip duruyordu.” (Maytr. 5/29)

2.3. bulgan- terkişlen- “kızmak, hiddetlenmek”

bulgan- “öfkelenmek” anlamına gelmektedir ve “bir kişiye olumsuz şeyler söyleyerek ya da yaparak onun duygularının ve düşüncelerinin karışmasına ve öfkelenmesine sebep olmak” anlamına gelen *bulğa-* fiilinin dönüşlülük eki almasıyla oluşmuştur (İlter, 2019: 41). *terkişlen-* “kavga etmek, kızmak” fiili ise, *terkiş* “kavga” sözcüğünden türemiştir (Güngördü, 2009: 29).

Bu fiiller, İlter (2019)’in birincil olarak değerlendirdiği “kızgınlık, öfke” duygularını ifade eden fiillerdir. Eserde öfke genellikle günah işleyen yaratıklara karşı duyulur. Günah işleyenlerin gönüllerinin öfke ateşi ile dolduğu, bunun sonucunda cehennemlik olduklarından bahsedilir. Öfke, canlıları hataya sürükleyen ve cehennemlik olmalarına neden olan olumsuz duygular olarak işlenir. Tekin (1980: 48) aynı duyguyu ifade eden bu iki fiilin eski Uygur metinlerinde *bulgan- terkişlen-* “kızmak, hiddetlenmek” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

...*bulganıp terkişlenip niridani braman inçe tip tidi ay munmış*

“...Kızıp hiddetlenerek Nirdhane brahman şöyle dedi: ‘Ey sersem!’” (Maytr. 11/14)

2.4. ıgla- sıкта- “ağlamak ve hıçkırma”

Clauson (1972: 85), *ıgla-* fiilinin *ıg* “ağlama” isminden türemiş olabileceğini, *ıgla-* ve *yıgla-* şekillerinde tüm modern Türk dillerinde yaşadığını, orijinal şeklinin kesinlikle *ıgla-* şeklinde olduğunu belirtmektedir (İlter, 2019: 78). *sıkta-* “ağlamak,

yüksek sesle ağlamak, feryâd etmek” fiilinin ise *sıgıt* isminden türediğini belirtmiştir (1972: 807).

Her iki fiil de İlter (2019: 52) tarafından birincil olarak değerlendirilen “üzüntü” duygusunu ifade eden fiillerdir. İki fiil de “ağlamak” anlamı taşımaktadır. Şen (2002: 111), Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler adlı çalışmasında aynı anlama gelen bu iki fiilin eski Uygur metinlerinde *ıgla- sıкта-* “ağlamak ve hıçkırmak” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

... *tün ıglayu sıktayu* ... -//di.

“...bütün gece ağladı, mâtem tuttu.” (Maytr. 14/6)

2.5. *iy- tay-* “sıkılmak, çekinmek”

iy- fiili “sıkılmak, çekinmek”; *tay-* fiili ise “kaymak” anlamında kullanılmaktadır ancak bunun mecazi bir anlam olduğunu söylemek mümkündür (Clauson 1972: 567). Bu fiiller, İlter (2019: 263) tarafından ikincil olarak değerlendirilen “sıkılma, yorulma, tükenme” duygularını ifade etmektedirler.

Seçkin (2019: 60-61), çalışmasında *iy-* fiilinin *tay-* fiili ile birlikte *iy- tay-* şeklinde ikileme olarak “çekinmek, korkmak, sıkılmak” gibi ruhsal duygu durumlarını aktaran bir duygu fiili olduğunu belirtmiştir. Tekin (1980: 47) aynı duyguyu ifade eden bu iki fiilin eski Uygur metinlerinde *iy- tay-* “sıkılmak, çekinmek” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

bu savag işidip emgeklig yüzün iye taya badari braman inçe tip...

“Bu sözleri işitince ızdıraplı bir yüzle, korka korka Badhari brahman şöyle dedi:...” (Maytr. 10/25)

2.6. *kol- ötün-* “istemek, dilemek”

kol- fiili bir nesneyi hem duygusal olarak arzu ederken genellikle bir isim ile beraber kullanılan bir fiildir, metinde de *kut* sözcüğü ile birlikte “mutluluk istemek” anlamında kullanılmıştır (İlter, 2019: 198). *ötün-* fiili ise “rica etmek; arz etmek” anlamına gelmektedir (Clauson, 1972: 62).

Her iki fiil de İlter (2019: 198) tarafından ikincil olarak değerlendirilen “arzu” duygusunu ifade eden fiillerdir. Metinde istenilen şey mutluluktur, cehennemden kurtulup nirvanaya ulaşmaktır ve bu hep Tanrı’dan istenmektedir. Ölmez (1994: 45) aynı anlama gelen bu iki fiilin *kol- ötün-* “istemek, dilemek” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

amtu ol yazuklarımızı kşanti kolu ötünür biz

“İmdi bu günahlarımız için af diliyor, yalvarıyoruz.” (Maytr. 65/12)

2.7. *kork- ayın-* “korkmak”

kork- fiili, Clauson’a (1972: 651) göre “(birinden veya bir şeyden) korkmak, ürkmek” anlamına gelmektedir ve tüm dönemlerde tüm Türk dillerinde ortakdır. *ayın-* fiilinin ise her zaman *kork-* fiiliyle beraber kullanıldığını ve onunla eş anlamlı olduğunu belirtir (Clauson 1972: 274).

Her iki fiil de İlter (2019: 97) tarafından birincil olarak değerlendirilen “korku” duygusunu ifade eden fiillerdir. Metinde de kullanımı oldukça fazladır çünkü canlılar tarafından en çok korkulan şey cehennemlik olmaktır ve bunun üzerinde oldukça fazla

durulmaktadır. Karaman (2022: 217) aynı anlama gelen bu iki fiilin Eski Türkçede *kork- ayın-* “korkmak” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

*samantavrskiş yazıdaki kuvramış kuvrag aırsız korkup ayınıp sansarlag
meñi toñanañ berksizin meñüsüzin münin kadagın sakınıp...*

“...Samantavrksa adlı ovada toplanmış olan cemaat, pek korkup, ürküp dünyanın saâdetinin ve kudretinin çürüklüğünü, geçiciliğini, suçunu, günahını idrak ederek...” (Maytr. 68/11)

2.8. *kork- ayman-* “korkup çekinmek”

kork- fiili *kork- ayın-* “korkmak” ikilemesinde açıklanmıştı. Clauson (1972: 273), ikilemeyi oluşturan diğer fiil olan *ayman-* fiilinin *eymen-* fiilinin Uygurcada az rastlanan *ay-* şekli ile yazılışı olduğunu belirtir (İlter, 2019: 97-98). Erdal (1991), *ayman-* fiilinin *ayın-* fiili ile beraber kullanıldığını ve ön ünlülü biçimlerde *äyin-* ve *äymän-* şeklinde nöbetleştiklerini belirtmektedir (İsi, 2020: 25).

Her iki fiil de İlter (2019: 97) tarafından birincil olarak değerlendirilen “korku” duygusunu ifade eden fiillerdir. Karaman (2022: 217) aynı anlama gelen bu iki fiilin Eski Türkçede *kork- ayman-* “korkmak” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

*...anı körüp ol samantavrkaş (yazıda) yığılmış kuvrag aırsız kork(arlar)
aymanurlar...*

“...bunu görünce bu Samantavrksa (ovasında) toplanmış olan cemaat pek korkar ve ürkerler....” (Maytr. 112/10)

2.9. *kü- küzet-* “korumak, kollamak”

kü- fiili “korumak, gözetmek, kollamak, yardım etmek” anlamına gelmektedir. Fiil, Uygur Türkçesinde ikilemeyi oluşturan diğer fiil olan *küzet-* fiili ile birlikte ikileme olarak kullanılmaktadır. Bu bir iştikaklı ikileme türü olup özel bir kullanımdır, iki fiilden oluşan ve çok yaygın olmayan bir yapıdır (Ağca, 2013: 22). Clauson (1972: 758), *küzet-* fiilini *közet-* şeklinde ele alıp fiilin kökünü *köze-* fiili olarak düşünmüştür. Erdal (1991), sözcüğün *küzed-* biçiminde /d/ ile okunması gerektiğini vurgulamış ve sözcüğün *küz+(A)d-* şeklinde oluştuğunu belirtmiştir (İsi, 2020: 35).

Bu fiiller, İlter (2019: 180)’in ikincil olarak değerlendirdiği “affetme, merhamet etme, acıma” duygularını ifade eden fiillerdir. Karaman (2022: 236) aynı anlama gelen bu iki fiilin Eski Türkçede *kü- küzed-* “korumak, kollamak” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

men бүкүнтө ınару өлү өлгінче чһәpat tamga arıg күzedür men

Bugünden itibaren ölünceye kadar ŞılaMudrâ’yı (ahlâk mührü) muhafaza edeceğim.” (Maytr. 18/9)

2.10. *kül- oyna-* “gülüp oynamak”

kül- fiili “gülme” anlamına gelmektedir. *oyna-* fiili ise *kül-* fiili ile birlikte *kül- oyna-* “gülüp oynamak” şeklinde ikileme oluşturduğu zaman bir duygu ifade etmektedir.

Bu fiiller, İlter (2019: 107)’in birincil olarak değerlendirdiği “zevk, mutluluk, sevinç” duygularını ifade eden fiillerdir. Eserde iyilik ve iyiliğin sebep olduğu mutluluk duygusu üzerinde durulan noktalardan biridir. Canlılar Maytrı’nın rahip

olması karşısında çok büyük mutluluk duyarlar, iyilik yaparlar ve bunun sonucunda Tanrı Burkan’ın sevinir ve karşılığı da en büyük mutluluk olan cehennemden kurtulmak olur. Yine eserde danstan, raks etmekten, eğlenceden duyulan zevk de anlatılmıştır. Şen (2002: 184), yakın anlama gelen bu iki fiilin *kül- oyna-* “gülüp oynamak” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

kayısı muşadı adını oynayı küle yorurlar

“Bazısı şaşkın ve mütehayyir, güle oynaya yürüyor.” (Maytr. 89/17)

2.11. *muşad- adın-* “şaşmak, şaşırmak”

Clauson (1972: 350), *muşad-* fiilinin *buş* “sıkıntı” kökünden türediğini ve “bunalmak, hayret etmek, sıkılmak” anlamına geldiğini belirtir. *adın-* fiilinin ise “hayret etmek, şaşmak” anlamına gelip *ad-/ay-* “aymak, uyanmak, farkına varmak” fiilinden türediği görüşündedir (1972: 61).

Bu fiiller, İlter (2019: 151)’in birincil olarak değerlendirdiği “şaşkınlık” duygusunu ifade eden fiillerdir. Eserde de en çok, canlılar, Maytrı Burkan’ın bilgisi ve hikmetine şaşırlar. Karaman (2022: 527) aynı anlama gelen bu iki fiilin Eski Türkçede *muşad- adın-* “şaşmak, şaşırmak” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

ol savıg işidip üstün teñri altın yalanguk muşadur adınurlar

“Bu sözleri işitince yukarıda tanrılar, aşağıda insanlar hayret ederler, şaşarlar.”

(Maytr. 47/12)

2.12. *öç- amrıl-* “sönmek ve ortadan kaybolmak”

İkilemeyi oluşturan fiillerden *öç-* “sönmek” fiili metinde tek başına bir duygu fiili olarak kullanılmamış olup mecaz anlamıyla ve *amrıl-* “hareketsiz olmak, durgun olmak, sakinleşmek, huzur bulmak” fiili ile birlikte kullanıldığı zaman duygu anlamı kazanmaktadır. Clauson (1972: 163), *amrıl-* fiilinin ise “hareketsiz olmak, durgun olmak, sakinleşmek, huzur bulmak” anlamına geldiği ve **amur-* kökünden edilgenlik eki alarak türediği görüşündedir.

Bu fiiller, İlter (2019: 255)’in ikincil olarak değerlendirdiği “huzur, sakinlik, rahatlama” duygularını ifade eden fiillerdir. Karaman (2022: 537) aynı anlama gelen bu iki fiilin Eski Türkçede *öç- amrıl-* “sönmek ve ortadan kaybolmak” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

altı kaçığ orunlar öçser börtmek öçer ... amrılır .. börtmek öçser teginmek öçer .. teginmek öçser ... az bilig öçer amrılır..

Altı duyu organı sönse temas sönür, sükûnet bulur. ... Hırslılık sönür, sükûnet bulur.

Hırslılık sönse, sükûnet bulsa varlığa bağlanma sönür, sükûnet bulur.” (Maytr. 44/29, 31, 32, 33, 34, 35, 36)

2.13. *ögir- sevin-* “sevinmek”

Clauson (1972: 113), *ögir-* “sevinmek” fiilinin tahmini bir **ög-* fiilinden türediğini ve nadiren tek başına, genellikle *sevin-* fiili ile birlikte kullanıldığını belirtir. *sevin-* fiili ise *sev-* fiilinin dönüşlülük eki almış hâlidir. Bu ek, fiile, eylemi gerçekleştiren kişinin gerçekleştirdiği eylemden yine kendisinin etkilendiği ve bu durumun onun sevinmesine, mutlu olmasına sebep olduğu anlamını katar. Yani fiil dönüşlülük eki

ile temel anlamından genişleyerek anlam genişlemesine uğramaktadır (İlter, 2019: 122-123).

Bu fiiller, İlter (2019: 107-109)'in birincil olarak değerlendirdiği “zevk, mutluluk, sevinç” duygularını ifade eden fiillerdir. Karaman (2022: 266) aynı anlama gelen bu iki fiilin Eski Türkçede *ögir- sevin-* “sevinmek” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

*tözün maytrınıñ toyın bolıtı tip ün işidip tört togum biş yol içinteki tınlıglar alku
ögirdiler .. sevintiler..*

“ ‘Asıl Maytrı râhip oldu!’ diye bir ses işitince dört ve beş varlık içindeki yaratıkların hepsi sevindi...” (Maytr. 18/31)

2.14. *ögirtür- sevintür-* “sevindirmek”

ögirtür- fiili “(birini) sevindirmek” anlamına gelmektedir. Fiil, *ögir-* “sevinmek” fiilinin ettirgen hâlidir ve ettirgenlik eki fiile “sevindirmek” anlamı vermektedir. *sevintür-* “sevindirmek, memnun etmek” fiili ise *sev-* fiilinden dönüşlülük ekiyle türetilen *sevin-* fiiline ettirgenlik eki eklenmesiyle oluşmuştur. Ettirgenlik eki, fiile “başkasını sevindirmek, mutlu etmek” anlamı katmıştır.

Bu fiiller, İlter (2019: 107-109)'in birincil olarak değerlendirdiği “zevk, mutluluk, sevinç” duygularını ifade eden fiillerdir. Karaman (2022: 267) aynı anlama gelen bu iki fiilin Eski Türkçede *ögirtür- sevintür-* / *ögirtür- sewintür-* “sevindirmek” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

muñadıñıg kü (kelig) (er)demler öntürü teñri yalañukug ögirtirü sevintürü...

“...hayrete şâyan, meşhur zuhûr kabiliyetlerini haşmetle meydana getirir, tanrıları ve insanları sevindirir...” (Maytr. 52/34)

2.15. *ökün- kşanti kıl-* “pişman olmak”

Clauson’a (1972: 111) “(bir şeyden) pişman olmak, kederlenmek” anlamına gelen *ökün-* fiilin kökü *ö-* “düşünmek” fiiline kadar gidebilir. Daha sonra pekiştirme anlamı katan *-k-* eki yapım eki ve üstüne *-(ü)n-* ise dönüşlülük eki almış ve “kendi kendine pişman olmak” anlamı kazanmıştır (Olgun, 2021: 2-5). “nedamet, tövbe” anlamına gelen *kşanti* sözcüğü ise *ötün-* fiili ile birlikte *kşanti ötün-* şeklinde birleşik fiil olarak kullanılmaktadır.

Bu fiiller, İlter (2019: 85-86)'in birincil olarak değerlendirdiği “üzüntü, pişmanlık” duygularını ifade eden fiillerdir. Şen (2002: 217), Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler adlı çalışmasında aynı anlama gelen bu iki fiilin eski Uygur metinlerinde *ökün- kşanti kıl-* “pişman olmak” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

*kayuları yime yılı(g) yumşak köñüllüg tevsiz kürsüz kılınçig erserler kılmuş
tsuyların ökünü tjiit kşanti kılı öğrenmiş erserler...*

“...bazıları da sıcak, yumuşak kalpli, hilesiz, ameller işleseler işlenmiş günahlarını itiraf edip af dilemeye almış (iseler)...” (Maytr. 71/28)

2.16. *övkele- bulgan-* “öfkelenmek”

Clauson (1972: 9), *övkele-* fiilinin *öpke* “kızgınlık” kelimesinden *+la-* eki ile türemiş olduğunu ve “(birine ya da birinden dolayı) kızgın olmak” anlamıyla bazı

Modern Türk dili gruplarında çeşitli şekillerde yaşadığını belirtmiştir. *bulgan-* fiili metinde ancak *övkele-* fiili ile birlikte *övke- bulgan-* ya da *övkele- bulgan- “öfkelenmek”* şeklinde ikileme olarak kullanıldığında duygu ifade etmektedir.

Bu fiiller, İlter (2019: 55)’in birincil olarak değerlendirdiği “kırgınlık, öfke” duygularını ifade eden fiillerdir. Karaman (2022: 266) aynı anlama gelen bu iki fiilin Eski Türkçede *övkele- bulgan-* “öfkelenmek” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

ödsüz kolu(suz) (öv)kelenmez bulganmazlar

“Vakitli vakitsiz öfkelenip, sinirlenmezler.” (Maytr. 59/14)

2.17. *sev- amra-* “sevmek ve hoşlanmak, hoşlanmak, sevmek”

Clauson’a göre *sev-* “sevmek, hoşlanmak” fiili, tüm Modern Türk dillerinde yaşamaktadır (1972: 784). Tatarintsev (2000), “hoşnutluk, memnuniyet” anlamlarına gelen *amra-* fiilinin kökünün *amır* “sakin, huzurlu” kelimesi olup +A yapım ekiyle fiil hâline geldiği ve kelimenin Mongolizm etkisiyle geliştiği görüşündedir.

Bu fiiller, İlter (2019: 130)’in birincil olarak değerlendirdiği “sevgi” duygusunu ifade eden fiillerdir. Eserde genellikle Tanrı sevgisi hâkimdir. Maytrı da tüm canlılara sevgiyle, şefkatle, acıma duygusuyla yaklaşır. Tekin (1980: 103) aynı duyguyu ifade eden bu iki fiilin eski Uygur metinlerinde *sev- amra-* “sevmek ve hoşlanmak, hoşlanmak, sevmek” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

...kamag biş ajun tınlıglarag seve amrayu küçlüg yarlıkançuçı bilig öritir.

“...bu bütün beş varlık şekli içinde bulunan yaratıkları sevmek için büyük bir acıma duygusu besler.” (Maytr. 33/27)

2.18. *sev- tapla-* “sevmek, hoşlanmak, arzulamak”

sev- “sevmek, hoşlanmak” fiili, *tapla-* “uygun görmek, onaylamak, beğenmek, razı olmak” fiili ile de ikileme oluşturabilmektedir.

Bu fiiller, İlter (2019)’in birincil olarak değerlendirdiği “sevgi” duygusunu ifade eden fiillerdir. Şen (2002: 246), Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler adlı çalışmasında bu iki fiilin eski Uygur metinlerinde *sev- tapla-* “sevmek ve hoşlanmak, hoşlanmak, arzulamak” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

bakşım siz tip yinçürü yükünüp sevip taplap

“‘Siz üstâdımsınız!’ diye secdeye vararak sever ve kabullenir.” (Maytr. 56/11, 12)

2.19. *süz- amırtgur-* “süzüp huzura kavuşturmak”

Clauson (1972: 163)’a göre, metinde tanıklanan **amur-* fiilinin ettirgen eki almış hâli olan kelime “(birini ya da bir şeyi) susturmak, sakinleştirmek” anlamına gelmektedir. Clauson’un ifade ettiği somut olarak “(birini ya da bir şeyi) susturmak, sakinleştirmek” anlamındaki *amurt-* fiili yalnızca DLT’de görülmüştür (İlter, 2019: 258-259). *süz-* fiili ise “süzmek, arındırmak” anlamına gelmektedir. Tek başına gerçek anlamıyla duygu ifade etmemekle birlikte metinde soyut anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

Bu fiiller, İlter (2019: 258)’in ikincil olarak değerlendirdiği “huzur, sakinlik, rahatlama” duygularını ifade eden fiillerdir. Tekin (1980: 218) *süz-* fiili mecaz anlamıyla kullanıldığı zaman yakın anlamlara sahip olan bu iki fiilin *süz- amırtgur-* “süzüp huzura kavuşturmak” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

amarıları kaçıkların süzüp amırtgurup parıçtr söğüt tapa körürler.

“Bazıları duyu organlarını durultup, teskin edip Parıçtr ağacına doğru bakıyorlar.” (Maytr. 89/18)

2.20. tapın- udun- “hürmet göstermek, hizmet etmek, saygı göstermek”

Clauson (1972: 441), kelimenin *tap-* “hizmet etmek” kökünden *-n-* dönüşlülük eki alarak “(kendisi için başkasına) hizmet etmek, tapınmak” anlamını kazandığını belirtmiştir. Erdal (1972: 62) ise aynı şekilde *udun-* fiilinin *ud-* “uymak; takip etmek” fiilinin *-n-* dönüşlülük eki ile elde edilmiş dönüşlü hâli olduğunu ve aldığı ekle “emrine girmek; takip etmek; hürmet etmek” anlamını kazandığını belirtmiştir.

Bu fiiller, İlter (2019: 167)’in ikincil olarak değerlendirdiği “utanç” duygusunu ifade eden fiillerdir. Karaman (2022: 307) bu iki fiilin Eski Türkçede *tapın- udun-* “hürmet göstermek, hizmet etmek, saygı göstermek” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

öküş ajunlarda üç erdn ögüg kan gıg tapınmış udunmuş çün...

“...bir çok âlemlerde üç cevher ve anaya babaya hürmet ettikleri için...” (Maytr. 50/3)

2.21. tod- kan- “doymak, kanmak, tatmin olmak”

Erdal (1991: 643), *tod-* fiilinin kökünün *to-* “doymak” olduğunu, fiile kuvvetlendirme eki *-d-*’nin eklenmesiyle oluştuğunu ve anlamının değişmediğini belirtir. Fiil, metinde mecaz anlamıyla bir duygu fiili olarak kullanılmıştır. *kan-* fiili ise “kanmak” anlamına gelmektedir.

Bu fiiller, İlter (2019: 263)’in ikincil olarak değerlendirdiği “sıkılma, yorulma, tükenme” duygularını ifade eden fiillerdir. Karaman (2022: 327) bu iki fiilin Eski Türkçede *tod- kan-* “doymak, kanmak, tatmin olmak” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

edgü ... todmaz kanmaz kıçmez

İyi (dini dinlemekten) doymaz, kanmaz, biraz sonra vazgeçmez...”, (Maytr. 8/39)

2.22. ulı- möğre- “ulumak ve inlemek, ulumak ve böğürmek”

Clauson (1972: 127), *ulı-* fiilini “temelde insan ve diğer canlıların çıkardıkları ses, ulumak” olarak açıklar. Yıldız (2013: 125-126), *möğre-* fiilinin Anadolu ağızlarındaki örneklerinden hareketle *böğ* ‘(hayvan) böğürmesi’ yansıma isminden, *böğü-* fiilinden geliştiğini öne sürmektedir.

Bu fiiller, İlter (2019: 58)’in birincil olarak değerlendirdiği “üzüntü, pişmanlık” duygusunu ifade eden fiillerdir. Üzüntüden kaynaklanan ağlama eyleminin ne kadar şiddetli olduğunu daha iyi ifade edebilmek için bu ikileme kullanmıştır. Karaman (2022: 587) yakın anlamlara sahip bu iki fiilin Eski Türkçede *ulı- möğre-* “ulumak ve inlemek, ulumak ve böğürmek” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

amarıl(arı) ot yük osuglug koptın ... otın örtenü yala ulıyu möğ(reyü) yıglavu sıktayı kelirler

“...bazıları ot ve yük gibi her yerden alevler içinde yana yana, bağırıp inliyerek ağlaya ağlaya gelirler.” (Maytr. 70/13)

2.23. *ulı-* *sıgta-* “inlemek, ağlamak, feryat etmek”

Clauson (1972: 807) “ağlamak, yüksek sesle ağlamak, feryâd etmek” anlamına gelen *sıgtı-* fiilinin *sıgtı* isminden türetildiğini ve *sıkta-*, *sıxta-* gibi şekillerde Türk dillerinde görüldüğünü ve “ağlamak” anlamından ziyade “yüksek sesle ağlamak, feryâd etmek” anlamında kullanıldığını belirtmektedir (İlter, 2019: 89).

Bu fiiller, İlter (2019: 89)’in birincil olarak değerlendirdiği “üzüntü, pişmanlık” duygusunu ifade eden fiillerdir ve görüldüğü gibi *ulı-* fiili hem *möñre-* hem de *sıgta-* fiilleriyle ikileme oluşturmaktadır. Karaman (2022: 587) yakın anlamlara sahip bu iki fiilin *ulı-* *sıgta-* “inlemek, ağlamak, feryat etmek” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

ulug etüzlig ul(ıy) (sı)ktayı korkınçig öñlüg menjizlig tamuluglar kelirler

“...büyük vücutlular ağlayıp inliyerek korkunç renkli yüzleri ile cehennemlikler gelirler.” (Maytr. 68/6)

2.24. *ürkit-* *beliñlet-* “korkutmak, ürkütmek, endişelenmesine sebep olmak”

Clauson (1972: 226), *ürkit-* fiilinin “korkmak” anlamındaki *ürk-* fiilinin ettirgen eki alıp “(birini) ürkütmek, (av hayvanı vb.) korkutup kaçırmak” anlamını kazandırdığı görüşündedir. Aynı şekilde *beliñlet-* fiili de “korkmak, ürkmek, irkilmek, paniklemek, çok korkmak” gibi anlamlara gelen *beliñle-* fiilinin ettirgen hâlidir ve “birini korkutmak” anlamını kazanmıştır (ED: 344).

Bu fiiller, İlter (2019: 98-106)’in birincil olarak değerlendirdiği “korku” duygusunu ifade eden fiillerdir. Karaman (2022: 594) aynı anlama gelen bu iki fiilin *ürkit-* *beliñlet-* “korkutmak, ürkütmek, endişelenmesine sebep olmak” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

...ürkitkelir beliñletkelir ü(çün) kitumati (kent) uluşka yagukrak amtıki biş (yavlak) ödteki tınlıglarig antıki...

“...Ketumati şehrine yakın, şimdiki beş (kötü) zamandaki yaratıkları ürkütmek, korkutmak için...” (Maytr. 101/18)

2.25. *yir-* *mün-* “yermek, kötülemek”

mün- fiili “kötülemek” anlamına gelmektedir ve Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanılmıştır (Caferoğlu, 1993: 90). Clauson (1972: 955), *yir-* fiilini ise “bir şeyi özellikle yiyeceği beğenmemek; eleştirmek ya da (birini) ayıplamak” olarak açıklayıp kelimenin Altayca ve Teleütçede *yeri-*, Kırgızcada *jeri-*, Kazakçada *jer-*, Karakalpakçada *jeri-* ve Osmanlıcada *yer-* şeklinde yaşadığını belirtmektedir.

Bu fiiller, İlter (2019: 165)’in birincil olarak değerlendirdiği “tiksinme, beğenmeme” duygularını ifade eden fiillerdir. Eserde cehennemliklerin neden cehennemlik olduklarını anlattıkları bölümde başkasını kötülediklerinden, yerdiklerinden ve bu yüzden cehennemlik olduklarından bahsedilir. Can (2010: 261), Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler adlı çalışmasında aynı anlama gelen bu iki fiilin *yir-* *mün-* “yermek, kötülemek” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

adnagunuñ edgü edin tavarın yirdimz mündimiz

“...başkasının iyi malını yerdik ve kötüledik.” (Maytr. 61/23)

2.26. *yir- müne-* “yermek, azarlamak”

müne- fiili, *mün* “kötü, kusur” sözcüğüne *-e* isimden fiil yapım eki eklenmesiyle oluşmuş ve “kötülemek, yermek” anlamında kullanılmıştır (Caferoğlu, 1993: 90).

Bu fiiller, İter (2019: 165)’in birincil olarak değerlendirdiği “tiksinme, beğenmeme” duygularını ifade eden fiillerdir. Can (2010: 261), çalışmasında aynı anlama gelen bu iki fiilin *yir- müne-* “yermek, kötülemek” şeklinde ikileme olarak kullanıldığını belirtmektedir.

özin yirser müneser edgü kutlu(g yalañukla)rnıñ edgüsin ögser...

“kendi ... yerse, tekdir etse, iyi ve bahtiyar yaratıkların üstünlüğünü övse...”
(Maytr. 79/35)

Değerlendirme

Maytrısimit’te tespit edilen duygu fiilleri ile kurulan ikilemeler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Duygu Grubu	İkileme ve Anlamı
Öfke, Kızgınlık İfade Eden İkilemeler	<i>övkele- bulgan-</i> “öfkelenmek”
	<i>bulgan- terkişlen-</i> “kızmak, hiddetlenmek”
Üzüntü, Pişmanlık İfade Eden İkilemeler	<i>ıgla- sıқта-</i> “ağlamak ve hıçkırma”
	<i>ökün- kşanti kul-</i> “pişman olmak”
	<i>ulı- möñre-</i> “ulumak ve inlemek, ulumak ve böğürmek”
	<i>ulı- sıgta-</i> “inlemek, ağlamak, feryat etmek”
Korku İfade Eden İkilemeler	<i>bez- titre-</i> “titremek ve sallanmak”
	<i>kork- ayın-</i> “korkmak”
	<i>kork- ayman-</i> “korkup çekinmek”
	<i>ürkit- beliñlet-</i> “korkutmak, ürkütmek, endişelenmesine sebep olmak”
Sevinç, Mutluluk İfade Eden İkilemeler	<i>kül- oyna-</i> “gülüp oynamak”
	<i>ögir- sevin-</i> “sevinmek”
	<i>ögirtür- sevintür-</i> “sevindirmek”
Sevgi İfade Eden İkilemeler	<i>sev- amra-</i> “sevmek ve hoşlanmak”
	<i>sev- tapla-</i> “sevmek, hoşlanmak”
Şaşkınlık İfade Eden Duygu Fiilleri	<i>adın- mungad-</i> “hayran kalmak, şaşırma”
Tiksinme, Beğenmeme İfade Eden İkilemeler	<i>yir- mün-</i> “yermek, kötülemek”
	<i>yir- müne-</i> “yermek, kötülemek”

MAYTRİSİMİT’TE DUYGU FİİLLERİ İLE KURULAN İKİLEMELER

Utanç İfade Eden İkilemeler	<i>aya- ağırla-</i> “hürmet göstermek”
	<i>tapın- udun-</i> “hürmet göstermek, hizmet etmek, saygı göstermek”
Affetme, Merhamet İfade Eden İkilemeler	<i>kü- küzet-</i> “korumak, kollamak”
Arzu, İstek İfade İkilemeler	<i>kol- ötün-</i> “istemek, dilemek”
Huzur, Sakinlik İfade Eden İkilemeler	<i>öç- amrıl-</i> “sönmek ve ortadan kaybolmak”
	<i>süz- amırtgur-</i> “süzüp huzura kavuşturmak”
Sıkılma, Yorulma, Tükenme İfade Eden İkilemeler	<i>iy- tay-</i> “sıkılmak, çekinmek”
	<i>tod- kan-</i> “doymak, kanmak, tatmin olmak”

Tablo 1. Maytrısimit’te Duygu Fiilleri ile Kurulan İkilemeler

Sonuç

Bu çalışmada 26 tane duygu fiili ile kurulmuş ikileme tespit edilmiştir. Bunlardan 2’si öfke, 4’ü üzüntü/pişmanlık, 4’ü korku, 3’ü sevinç/mutluluk, 2’si sevgi, 1’i şaşkınlık, 2’si tiksinti/beğenmeme, 2’si utanç, 1’i affetme/merhamet, 1’i arzu/istek, 2’si huzur/sakinlik, 2’si sıkılma/yorulma duygularını ifade eden ikilemelerdir.

Duygu fiillerinin ve ikilemelerin bu kadar fazla kullanılmasının sebebi Maytrısimit’in bir dram eseri olmasıdır. Maytrısimit, bu özelliği sayesinde birçok fiile sahiptir. Eserde canlandırılacak çok fazla şey vardır ve bunlar “hareketi karşılayan kelimeler” olarak da tanımlanabilen fiiller ile mümkündür. Aynı zamanda Uygurların kültürlerini, yaşayış tarzlarını yansıması ve dinî bir eser olması da birçok duyguyu taşımaları beraberinde getirir. Örneğin eserde cehennemliklerin hâlini gören cemaatin pişmanlığı, cehennemlik olma korkusu, cehennemlik olanların öfkesi, Tanrı sevgisi, Tanrı’nın affediciliği, iyilik yapanın hem karşısındakini hem de Tanrı’yı sevindirmesi gibi çokça duyguya yer verilmiştir. Özellikle dinî bir eser olmasının etkisiyle tüm duygular öylesine yoğun hissedilmektedir ki bu duyguların yoğunluğu olayların anlatımına yansımakta ve duyguları ifade etmek için tek bir fiil yeterli gelmemektedir. Örneğin eserde cehennemliklerin acınası hâlini ifade eden duygu tek bir ağlama ifade eden fiille anlatılmamış, aynı anlamlara gelen *ulı-* “ulumak” ve *möñre-* “böğürmek” fiilleri birbirleriyle; yine aynı anlama gelen *yıgla-* “ağlamak” ve *sıkta-* “ağlamak” fiilleri ise ikileme şeklinde eserde kullanılmıştır:

amarıl(arı) ot yük osuglug koptın ... otın örtenü yala ulıyu möñ(reyü) yıglavı sıktayukelirler

“..bazıları ot ve yük gibi her yerden alevler içinde yana yana, bağırıp inliyerek ağlaya ağlaya gelirler.”

İkileme kullanımının bu kadar fazla olmasının muhtemel bir diğer nedeni de incelenen metnin Toharcadan Uygurcaya çeviri bir eser olmasıdır. Yapılan çevirinin halk tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla ikilemelere sıkça başvurulduğu söylenebilir.

Kısaltmalar

DLT: Divânu Lugâtî't-Türk.

Maytr.: Maytrisimit; Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II: Maytrisimit. Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma. Uygurca İptidai Bir Dram*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Kaynakça

- Ağca, F. (2015). Eski Uygurca istikaklı ikilemeler üzerine. *Alkış Bitigi: Kemal Eraslan Armağanı*. (17-30). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Bozkurt, A. (2024). *Maytrisimit'te duygu fiilleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Enderun Kitabevi.
- Can, M. (2010). *Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Çetin, E. (2012). Uygurcada *tut-* fiiliyle kurulan birleşik sözler. *Dil Araştırmaları*. 11, 81–104.
- Demirci, Ü. Ö. (2016). *Eski Türkçede fiiller*. Umuttepe Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: A functional approach to the lexicon* (Vol. 2). Wiesbaden: O. Harrassowitz.
- Goleman, D. (2012). *Duygusal zekâ neden IQ'dan daha önemlidir?* Varlık Yayınları.
- Güngördü, E. (2009). Türkçede *-ka-* pekiştirme eki. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*. 57(2), 7–43.
- Hirik, E. (2017). Türkiye Türkçesi duygu fiillerinde anlam ve kelime sıklığı ilişkisi. *SUTAD*. 41, 53–74.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde mental fiiller*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Hirik, E., & Çolak, T. (2017). Türkçe mental fiillerde çok katmanlılık. *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 1, 261–268.
- İsi, H. (2020). Eski Uygurca *Uşnişa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*'da ikilemeler. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 9(21), 15–38.
- Kamchybekova, K. (2010). *Kırgız Türkçesinde duygu fiilleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Kamchybekova, K. (2011). Duygu fiillerinde anlamsal özellikler üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 8(2), 22–35.
- Kamchybekova, K. (2013). Kırgız Türkçesinde tat alma duygu fiilleri (Sözcüksel anlam bilimi açısından bir deneme). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 35, 9–22.
- Karaman, A. (2022). *Eski Türkçede ikilemeler*. TDK Yayınları.
- Keskin, B. (2021). Eski Uygurca ikilemelere katkılar. *Türkiyat Mecmuası*. 31, 151–175.
- Koçoğlu, V. (2006). “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (EDPT)”ın Söz Dizini. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 6(1), 113–151.
- Olgun, M. (2021). *öğün-* kelimesi üzerine etimolojik bir inceleme. *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 6(4), 1–5.
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca ikilemeler üzerine. *Belleten*. 65(2), 243–311.
- Ölmez, M. (2022). Eski Uygurcada ikilemeler üzerine. *International Journal of Old Uyghur Studies*. 4(1), 38–94.
- Özeren, M., & Alan, İ. (2018). Kırgız Türkçesinde mental fiiller. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 61, 203–224.
- Seçkin, K. (2013). Mental fiiller bağlamında Uygur harfli *Oğuz Kağan Destanı*. *V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*. 3, 921–929.
- Seçkin, K. (2019). Edip Ahmed'in zihin dünyası: İdrak fiilleri. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (1403–1414)*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları.

- Seçkin, K. (2019). *Eski Türkçede mental fiiller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Şahin, S. (2012). Mental fiil kavramı ve Türkmen Türkçesinde mental fiiller. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 1(4), 45–62.
- Şahin, S. (2012). *Türkmen Türkçesinde mental fiiller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Şehitoğlu, M. (2020). *Eski Uygurca Maytrisimit adlı eserin “oyun/dram sanatı” kavramları ve eğitsel öğeler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı yazıtları: Söz varlığı incelemesi*. Kömen Yayınları.
- Tatarintsev, B. İ. (2000). *Etimologičeskiy slovar Tuvinskogo yazıka*. (Vol. 1). Nauka.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca metinler II: Maytrisimit*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, Ş. (1980). Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhasika Schule. 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2. Teil: Analytischer und rückläufer Index.
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk runik harfli metinlerde mental fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 2(1), 17–51.
- Yaylagül, Ö. (2010). Türkiye Türkçesindeki duygu fiilleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 7(4), 100–111.
- Yıldız, H. (2013). Sıska ve Semiz Boğa uzakta ne yapıyordu? *Türk Dilleri Araştırmalar*. 23(2), 113–134.
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada mental fiiller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Yıldız, H. (2018). *Atebetü'l-Hakayık'ta algı fiilleri*. *Karadeniz Araştırmaları*. 15(60), 163–181.
- Yıldız, H. (2019). Eski Uygurcada bellek fiilleri. *Türkbilig*. 37, 21–34.
- Yıldız, H. (2020). Eski Uygurcada mental fiiller arası geçişler üzerine notlar. *Gazi Türkiyat*. 26, 105–125.

